

УДК 159.9.019.4:377.1

Ірина Глубока

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОКАЗНИКІВ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕТАПУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Організація виховного процесу, згідно з державними орієнтирами у професійно-технічному навчальному закладі, повинна бути спрямована на виховання національної та загальнолюдської моралі, духовності та культури; встановлення гуманних взаємин між усіма членами педагогічного й учнівського колективів; набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої національної культури міжнаціональних взаємин в учнівській молоді як майбутніх фахівців і особистостей. Асертивна поведінка пов'язана з ціннісним ставленням до людини, самопізнанням і здатністю морально діяти. Вона є складовим компонентом духовно розвиненої особистості, мотивує її до конструктивного способу міжособистісної взаємодії, спілкування в гуманістично-екзистенціальному стилі. Її формування невіддільне від розвитку ціннісно-мотиваційної, когнітивної, емоційно-почуттєвої та діяльнісної сфер.

Однак аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що на сьогодні відсутнє обґрунтування наукових підходів до вирішення проблеми розвитку асертивної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів у системі професійно-технічної освіти, немає чіткого визначення умов розвитку асертивної поведінки в юнацькому віці, експериментально не вивчалися закономірності розвитку базових компонентів асертивної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів, динаміка цих компонентів у ході створення відповідних психолого-педагогічних умов у професійно-технічному навчальному закладі.

Поняття «асертивність», «асертивна особистість» та «асертивна поведінка» розглядаються у наукових роботах Р. Альберті, А. Бандури, С. Бішопа, Дж. Вольпе, М. Емонса, Л. Майкла, Е. Роберта, А. Сальтера та сучасних дослідників Л. Алексєєвої, І. Лебедевої, С. Медведевої, Н. Ражиної, О. Хохлової, В. Шамієвої та інших учених. Спостерігається зв'язок асертивної поведінки з певними особистісними характеристиками, а саме: позитивною Я-концепцією (Р. Бернс, С. Панталеєв, С. Рубін-

штейн, К. Роджерс), впевненістю у собі (Р. Ентоні, А. Маслоу, В. Рорк, І. Скотнікова, П. Чісхольм), самоповагою (А. Бандура, Е. Берн, Н. Дятленко, Е. Еріксон, Г. Цукерман), гідністю і честю (А. Аксенкін, Г. Бандзеладзе, В. Блюмкін, В. Рибалка, С. Удовицька, Р. Шакуров); морально-духовною активністю та ціннісними орієнтаціями (В. Анненков, І. Бех, М. Боришевський, О. Коваленко, О. Научитель, Е. Помиткін, Н. Хамська), повагою, гуманністю, чуйністю та толерантністю (А. Адлер, О. Волошина, Г. Свідерська, О. Свешнікова, В. Франкл, Е. Фромм) та ін.

Вченими проведені дослідження щодо особливостей розвитку асертивності й асертивної поведінки у дошкільних, загальноосвітніх, вищих навчальних закладах, проте недостатньо вивчені, науково актуальні і практично значущі такі дані в системі професійно-технічної освіти.

Метою нашого дослідження є визначення рівня розвитку асертивної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Слід зазначити, що більшість дослідників виділяють структуру асертивної поведінки через систему таких компонентів Я-концепції особистості: когнітивний, емоційний (емоційно-вольовий), поведінковий. Основне призначення асертивної поведінки, на їх думку, бути тією детермінантою, основою для адаптації зовнішніх і внутрішніх ресурсів, яка забезпечує етичну взаємодію з іншими, повагу до себе й інших, саморегуляцію емоцій і почуттів, їх відкрите вираження, «Я-висловлювання», впевненість, позитивне ставлення один до одного, дотримання моральних цінностей, уміння вислухати, зрозуміти позицію іншого, правильно донести власну думку.

Так, О. Хохловою були виділені компоненти психічної діяльності, від впливу на які залежить розвиток асертивності особистості, а саме: когнітивний (включає формування асертивної установки, переконань, життєвої позиції людини), емоційний (забезпечує вираження людиною своїх емоцій і почуттів, їх врівноваженість), поведінковий (містить умовно-рефлекторне закріплення нових форм поведінки) та моральний компонент (включає світоглядно-моральні переконання) [6].

Модель асертивності С. Медведєвої представлена як складна і багатокomпонентна якість, яка складається з таких блоків: мотиваційного (асертивна поведінка як цінність) із такими показниками: стійке прагнення відстояти свої права, зважаючи на права інших, орієнтування на спілкування у руслі гуманістично-екзистенціального підходу; когнітивного (знання про зміст і прояви асертивної поведінки в поєднанні з позитивним сприйняттям себе) зі складовими розуміння сутності асертивної поведінки, її відмінностей від пасивної й агресивної поведінки, ус-

відомлення своїх прав, можливостей, самоприйняття та самоповаги; поведінкового (уміння і навички, що дозволяють проявляти асертивну поведінку у взаємодії з іншими) із показниками асертивних дій і асертивних властивостей; емоційного (сукупність переживань, толерантність до соціогенних факторів) із показниками емоційної стійкості, контролю за своїми емоціями, відкритості у їх вираженні [1].

У дисертаційному дослідженні І. Попова розглядає структуру асертивності особистості в умовах сім'ї та часткової соціальної депривації, де виділяє когнітивну, емоційно-вольову, поведінкову сфери розвитку в процесі навчальної діяльності [3].

Дотримуючись думки більшості дослідників щодо структурних компонентів асертивної поведінки, враховуючи вікові особливості учнів професійно-технічних навчальних закладів, нами була запропонована авторська структура асертивної поведінки з такими ключовими компонентами:

- ціннісно-мотиваційний;
- когнітивний;
- емоційно-почуттєвий;
- результативний.

Комплекс методик вивчення розвитку асертивної поведінки в учнів професійно-технічних навчальних закладів включав: методику діагностики загальної комунікативної толерантності (В. Бойко), методику діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (В. Бойко), методику виявлення сформованості духовної ціннісної орієнтації особистості «Здійснення бажань» (Е. Помиткін), тест впевненості в собі В. Ромека, авторську анкету, карту-характеристику частоти проявів різних вчинків (авторська розробка).

Розвиток ціннісно-мотиваційного компонента асертивної поведінки аналізувався за значущістю для учнів таких життєвих цінностей, як соціальні та духовні (методика виявлення сформованості духовної ціннісної орієнтації особистості «Здійснення бажань» (Е. Помиткін) [2].

Виявлено диференційовані показники за шкалами «соціальні цінності» та «духовні цінності», що свідчить про неоднозначність розвитку мотиваційно-ціннісної складової в учнів. Так, за шкалою соціальних цінностей 26% досліджуваних із низьким рівнем прояву, 43% – із середнім рівнем, 31% – із високим. Рівень прояву духовних цінностей показує домінуючі середньо-високі показники за даною шкалою (23% – низький рівень, 46% – середній рівень, 31% – високий рівень). Дані шкали як складові аксіосфери особистості розкривають внутрішню

готовність до реалізації природного потенціалу, дотримання соціальних норм та еталонів поведінки, побудови відносин із навколишнім середовищем, суспільством як соціально зрілої та високодуховної особистості. Аналіз описових статистик підтвердив вищевикладені припущення стосовно диференційованості показників мотиваційно-ціннісної сфери, диференційованим виявився показник індивідуалістичних цінностей, що визначає групу учнів, для яких провідне мотиваційне поле складається з різноманітних егоїстичних задоволень, потреби визнання та популярності, влади та впливовості, забезпечення особистої безпеки. Виявлені особливості свідчать про необхідність створення навчально-виховного розвивального середовища з пріоритетами на духовно-моральні цінності.

Особливості розвитку когнітивного компонента асертивної поведінки учнів ПТНЗ вивчалися за методикою діагностики загальної комунікативної толерантності В. Бойко, через самооцінювання тверджень таких шкал, як «Неприйняття або нерозуміння індивідуальності іншої людини», «Невміння приховувати неприємні почуття під час зіткнення з некомунікабельними якостями партнерів», «Прагнення змінити, перевиховати партнерів», «Невміння пристосуватися до характеру, звичок і бажань інших» [4].

Рівень неприйняття і нерозуміння індивідуальності іншої людини характеризується середніми показниками (40%) з тенденцією до низьких (34%), а рівень за шкалою «невміння пристосуватися до характеру, звичок і бажань інших» є середнім (47%). Дані шкали розкривають наявні труднощі під час порозуміння з іншими в силу низьких знань психології людини, власних індивідуальних якостей і властивостей, невідміння здійснювати рефлексію «Я» іншої людини. За шкалою «невміння приховувати неприємні почуття під час зіткнення з некомунікабельними якостями партнерів» виявлено високий рівень показників – 51%, тобто учні не відзначаються готовністю до осмислення своїх думок і мотивів поведінки, саморегулювання почуттів у стосунках з іншими людьми. Слід відмітити, що водночас під час цієї взаємодії вони не прагнуть змінити, перевиховати іншого (низький рівень показника складає 51%).

Показники розвитку емоційно-почуттєвого компонента були отримані за допомогою методики діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (В. Бойко), а саме таких її шкал, як «Невміння керувати емоціями, дозувати їх», «Неадекватні прояви емоцій», «Небажання зблизитись із людьми на емоційній основі» [4].

Серед перелічених шкал виявлені диференційовані показники, що свідчить про неоднозначність розвитку емоційно-почуттєвого компонента асертивної поведінки учнів. Так, за шкалою «Невміння керувати емоціями, дозувати їх» у 36% досліджуваних – високий рівень прояву показника, у 29% – середній рівень, у 35% – низький. Показники за шкалою «Небажання зблизитись із людьми на емоційній основі» – 36% – високий рівень, 35% та 29% – відповідно середній та низький рівні. Тобто учні під час міжособистісних взаємозв'язків характеризуються низьким рівнем саморегуляції емоційних станів, причому відсутнє прагнення відгукуватися на почуття інших (емпатія). Інтенсивний характер емоційної реакції може послаблювати вольовий контроль над своєю поведінкою, сприяти імпульсивним необміркованим вчинкам, тобто дезорганізувати особистість у певній ситуації. Тому в учнів слід розвивати ефективні механізми внутрішнього самоконтролю, керування емоціями відповідно до ситуації зовнішнього впливу та доцільності їх прояву в конкретних умовах за допомогою соціально прийнятих способів. Оскільки емоції та почуття людини пов'язані з її діяльністю, сферою спілкування та взаємостосунків, вони збагачують життя людини та є стимулом до діяльності. Тому одним із важливих завдань є розвиток здатності учнів емоційно реагувати на переживання інших людей, розуміти їх стан, почуття, думки та використовувати ці навички у повсякденному житті.

Показники розвитку результативного компонента асертивної поведінки досліджувалися за шкалами «Впевненість у собі», «Соціальна сміливість» та «Ініціатива у соціальних контактах» тесту впевненості в собі В. Ромека [5]. Аналіз результатів розвитку результативного компонента асертивної поведінки в учнів вказує в основному на середній рівень розвитку його складових: впевненість у собі – 47%, соціальна сміливість – 51%, ініціатива у соціальних контактах – 45%. Дані результати вказують на позитивну оцінку учнями себе, своїх навичок і здібностей для досягнення значущих цілей, готовність до соціальних контактів, взаємодії з окремими людьми, соціальними групами та колективами.

Узагальнюючи показники розвитку складових асертивної поведінки, ми визначили розвиток асертивної поведінки в учнів професійно-технічних навчальних закладів. Виділяються групи учнів, у яких показники складових асертивної поведінки характеризуються середнім рівнем розвитку, їх кількість склала 45% та 48%, із низьким – 39%. Також виявлена домінуюча група учнів із середнім рівнем розвитку асертивної поведінки, яка склала 39% досліджуваних. Виявлена спе-

цифіка розвитку когнітивного компонента вказує на деякі труднощі під час порозуміння з іншими, здійснення рефлексії «Я» іншої людини, недостатній рівень знань психології людини, власних індивідуальних якостей і властивостей. Розвиток емоційно-почуттєвого компонента відзначається низьким рівнем саморегуляції емоційних станів, причому відсутнє прагнення відгукуватися на почуття інших (емпатія). Результативний компонент характеризується середнім рівнем розвитку таких складових, як впевненість у собі, соціальна сміливість, ініціатива у соціальних контактах.

Отже, виявлені особливості розвитку асертивної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів вказують на актуальність розвитку її складових і важливість створення відповідних психологічних умов.

Це сприяло виділенню найбільш актуальних напрямів організації психологічних умов розвитку асертивної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів із розвитку уявлення про себе й інших, усвідомлення своїх моральних принципів, впевненості в собі, вироблення досвіду взаємодії з іншими, навичок емоційної саморегуляції та емпатії, сприяння емоційній експресивності, ініціативі у соціальних контактах і соціальній сміливості, що стало основою для розробки психолого-педагогічної програми розвитку, учасниками якої стали під час формувального експерименту учні та педагогічні працівники професійно-технічних навчальних закладів.

Посилання:

1. *Медведєва, С. А.* Розвиток асертивності майбутніх практичних психологів у процесі їх професійного становлення : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / *Медведєва Снежанна Анатоліївна.* — К., 2010. — 247 с.
2. *Помиткін, Е. О.* Психологія духовного розвитку особистості : [монографія] / *Е. О. Помиткін.* — К. : Внутрішній світ, 2012. — 280 с.
3. *Попова, И. В.* Особенности асертивности в подростковом возрасте: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.13 / *Попова Ирина Викторовна.* — Санкт-Петербург, 2011. — 246 с.
4. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие / [редактор-составитель *Д. Я. Райгородский*]. — Самара : БАХРАХ-М, 2008. — 672 с.
5. *Ромек, В. Г.* Тренинг уверенности в межличностных отношениях / *Владимир Георгиевич Ромек.* — С.-Пб. : Речь, 2003. — 175 с.
6. *Хохлова, Е. В.* Конструктивная агрессивность в формировании навыков асертивного поведения студентов вуза : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / *Хохлова Елена Васильевна.* — Нижний Новгород, 2008. — 220 с.

References (transliterated and translated):

1. *Medvedeva, S. A.* Rozvytok asertyvnosti maibutnykh praktychnykh psykholohiv u protsesi ikh profesiynoho stanovlenniya : dysertatsia ... kand. psyk. nauk (Development of future psychologists' assertiveness in the course of their professional development : Ph.D. thesis in Psychology). Kyiv, 2010, 247 p.
2. *Pomytkin, E. O.* Psykholohiya dukhovnoho rozvytku osobistosti : monohrafiya (Psychology of spiritual development of an individual A monograph). Kyiv, 2012, 280 p.
3. *Popova, I. V.* Osobennosti assertivnosti v podrostkovom vozraste : disertatsia .. kand. psih. nauk (Features of assertiveness during adolescence : Ph.D. thesis in Psychology). Sankt-Peterburg, 2011, 246 p.
4. *Prakticheskaya psihodiagnostika. Metodiki i testy : uchebnoe posobie (Practical psychodiagnosics. Methods and tests : A tutorial / Compiler D. Ya. Raygorodsky).* Samara, 2008, 672 p.
5. *Romek, V. G.* Trening uverennosti v mezhlichnostnyh otnosheniyah (Training of confidence in interpersonal relations). Sankt-Peterburg, 2003, 175 p.
6. *Hohlva, E. V.* Konstruktivnaya agressivnost' v formirovanii navykov assertivnogo povedeniya studentov vuza : disertatsia ... kand. psih. nauk (Constructive aggressiveness in forming habits of the assertive behaviour of higher school students : Ph.D. thesis in Psychology). Nizhniy Novgorod, 2008. 220 p.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2015

И. Глубокая

Особенности развития показателей асертивного поведения по результатам констатирующего этапа исследования

Статья посвящена исследованию развития асертивного поведения среди учащихся профессионально-технических учебных заведений. Подчеркивается важность воспитания национальной и общечеловеческой морали, достижение высокой национальной культуры межнациональных отношений в ученической молодежи как будущих квалифицированных рабочих и личностей. В статье конкретизированы теоретический и практический вклад ученых в обозначенную проблематику, рассмотрены современные подходы в исследовании вопроса структуры асертивного поведения учащихся. Предложен авторский подход к рассмотрению структуры асертивного поведения учащихся профессионально-технических учебных заведений. Представлен диагностический инструментарий экспериментального исследования, приведены результаты развития показателей компонентов асертивного поведения учащихся профессионально-технических учебных заведений и осуществлена интерпретация полученных данных. Выявлено динамику развития асертивного поведения учащихся профессионально-технических учебных заведений. Акцентируется внимание на вопросе создания со-

ответствующих условий развития асертивного поведения учащихся профессионально-технических учебных заведений.

Ключевые слова: асертивное поведение, учащиеся профессионально-технических учебных заведений, показатели, психодиагностический инструментарий, структура.

I. Hluboka

Features of Development of Assertive Behavior Indicators Based on Results of Ascertain Phase of Research

The article is devoted to the research of the development of the assertive behavior at students of vocational educational establishments. The author stresses out the importance of national and general humane morality upbringing, achieving high national culture in international relations of students as future skilled workers and individuals. The article considers the theoretical and practical contribution of scientists to the determined problems, as well as modern approaches to the research of the structure of the assertive behavior. The author's approach to researching the structure of the assertive behavior of vocational school students is proposed. Psycho-diagnostical equipment for the research is presented, the results of the development of indicators components of the assertive behavior of vocational school students are revealed the interpretation of the obtained data is carried out. The dynamics of development of the assertive behavior of vocational school students is found. The attention is focused on the issue of creating appropriate conditions for the development of assertive behavior of students at vocational schools.

Key words: assertive behavior, vocational school students, indicators, psycho-diagnostical equipment, structure.

Рецензент – кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник І. М. Матійків